

УДК 37.042:373.3

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ВИКОРИСТАННЯ АРТ-ТЕРАПІЇ В ОСВІТНЬО-ВИХОВНОМУ ПРОСТОРІ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Ілійчук Л. В.

У статті розкрито суть, завдання і функціональні можливості арт-терапії, з'ясовано особливості її використання в умовах сучасних закладів освіти України. Визначено, що педагогічний напрям арт-терапії має неклінічну спрямованість, розрахований на потенційно здорову особистість, пов'язаний із зміцненням фізичного і психічного здоров'я дитини. Обґрунтовано роль і педагогічні умови використання арт-терапевтичних технологій у роботі вчителя початкових класів з метою створення комфортного середовища для формування всебічно розвиненої особистості молодшого школяра.

Ключові слова: арт-терапія, особистісно орієнтоване виховання, інноваційні технології, навчально-виховний процес, початкова школа.

В статье раскрыты суть, задачи и функциональные возможности арт-терапии, выяснены особенности ее использования в условиях современных учебных заведений Украины. Определено, что педагогическое направление арт-терапии имеет неклиническую направленность, рассчитано на потенциально здоровую личность, связано с укреплением физического и психического здоровья ребенка. Обоснованы роль и педагогические условия использования арт-терапевтических технологий в работе учителя начальных классов с целью создания комфортной среды для формирования всесторонне развитой личности младшего школьника.

Ключевые слова: арт-терапия, личностно ориентированное воспитание, инновационные технологии, учебно-воспитательный процесс, начальная школа.

The article reveals the essence, tasks and functional possibilities of art-therapy, clarifies its use in the modern education institutions of Ukraine. The pedagogical direction of art-therapy is a non-clinical orientation, designed for a potentially healthy person, it is connected with building up physical and mental health of a child. The role and pedagogical conditions for usage of art-therapy technologies in a primary school teacher's job in order to create a comfortable environment for the formation of a thoroughly developed personality of primary schoolchildren are analyzed.

Key words: art-therapy, personality oriented education, innovative technologies, educational process, primary school.

Постановка проблеми. За останні роки відбулися суттєві зміни серед пріоритетних цілей у системі освіти, які вимагають максимального обмеження та нівелювання негативних впливів, збереження й розвитку духовно-ціннісних засад розвитку особистості, розробки моральних орієнтирів і духовних засад виховання дітей і молоді. Сьогодні більшість шкіл визнають необхідність особистісно орієнтованого навчання, завдання якого полягає у всебічному і повноцінному розвитку особистості. У зв'язку з цим увага концентрується не лише на успішності навчання та поведінки, але і на почуттях дітей, їх адаптивності, фізичному, емоційному та психологічному здоров'ї. Орієнтація на особистість як найвищу цінність вимагає переосмислення традиційних форм і методів виховного впливу, пошуку нових, ефективних прийомів організації особистісно орієнтованої навчально-виховної взаємодії педагога та учнів.

Одним із стратегічних напрямків реформування освіти в Україні є гуманістична спрямованість педагогічного процесу, що ґрунтується на засадах глибокої поваги до особистості учня, врахування особливостей його індивідуального розвитку, створенні особливого психологічно комфортного навчального середовища в закладі освіти. Цим зумовлений інтерес науковців до пошуку нових, адекватних часу методів психотерапевтичних впливів, спрямованих на самовизначення особистості, розвиток у неї здібностей до рефлексії, що дає змогу знаходити зовнішні та внутрішні механізми для активізації особистісного зростання і творчого саморозвитку. Важливим засобом гармонізації розвитку особистості є мистецтво, застосування якого з терапевтичною метою знаходить втілення в арт-терапії [8, с. 26].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різноманітним аспектам проблеми арт-терапії приділяють увагу педагоги, психологи, психотерапевти В. Бреусенко, Т. Боронська, О. Вознесенська, Р. Гудман, Т. Деллі, О. Деркач, Т. Добровольська, О. Древицька, Л. Злочевська, М. Кісельова, Л. Комісарова, О. Кондрицька, А. Копитін, Е. Крамер, Д. Лауб, І. Левінко, Л. Лебедєва, Л. Мова, М. Наумбург, Д. Подель, Н. Роджерс, Л. Терлецька, Д. Уеллер та ін.

Актуальність і ефективність використання різних видів арт-терапії в навчально-виховному процесі освітнього закладу з метою творчого розвитку особистості, вільного самовираження і самопізнання підтверджується широким спектром наукових праць із музикотерапії (Г. Батищева, Т. Борисова, Л. Гаврилова, В. Драганчук, У. Дутчак, Н. Євстигнеєва, Т. Крижанівська, О. Олексюк, О. Отич, В. Петрушин, Г. Побережна), ізотерапії (А. Захаров, Л. Мардер, С. Харенко), танцювально-рухової терапії (Н. Авраменко, Г. Волкова, І. Вольпер, В. Паробій, І. Шептун), бібліотерапії (Ю. Дрешер, Т. Ключенко, В. Мурашевський, В. Мясіщев, В. Невський, М. Рубакін), пісочної терапії (Т. Грабенко, Н. Дикань, О. Зайва, Т. Зінкевич-Євстигнеєва, М. Кісельова, Н. Маковецька, Н. Сакович, Л. Шик, Н. Юрченко), лялькотерапії (Н. Зинов'єва, І. Медведєва, Н. Михайлова, О. Федій, Т. Шишова), казкотерапії (О. Бреусенко-Кузнєцов, І. Вачков, А. Гнезділов, Д. Соколов, О. Тихонова).

Метою статті є обґрунтувати зміст, особливості і педагогічні умови використання арт-терапевтичних технологій у навчально-виховному процесі початкової школи.

Виклад основного матеріалу. Арт-терапія як засіб лікування мистецтвом і метод творчого самовираження особистості використовується у трьох самостійних наукових напрямках: медицині, соціології, педагогіці. Її використання передбачає вплив на процеси емоційної децентрації, емоційно-вольову регуляцію, невербально-комунікативну культуру, розвиток сенсорної культури особистості. Якщо розглядати дане поняття з позиції генезису його словотворення, то "арт-терапія" складається з двох слів: "арт" і "терапія". "Арт" походить від лат. "artista" – освічений, магістр мистецтва; тобто людина, яка обрала своєю професією публічне виконання творів різних видів мистецтва. "Терапія" (від гр. "therapeia" – лікування) – розділ медицини, що вивчає внутрішні хвороби, розробляє методи їх лікування і профілактики [7, с. 8]. У сучасних закладах різних типів під терміном "арт-терапія" використовують різні види психотерапії через творчу діяльність особистості, а саме: ігрова терапія, казкотерапія, драмотерапія, танцювальна терапія, музикотерапія, лялькотерапія, ізотерапія, пісочна терапія та ін.

Арт-терапія являє собою лікувально-профілактичну й корекційну діяльність з використанням мистецтва; складову психотерапії, складний синтез галузей наукових знань – педагогіки, психології, мистецтва, медицини, ергономіки [3, с. 29]. Існують різні погляди на визначення означеного терміна, серед яких "арт-терапія" – це:

- динамічна система взаємодії між учасником (дитиною, дорослим), продуктом його образотворчої творчої діяльності та арт-терапевтом (психологом, педагогом) у арт-терапевтичному просторі; якість терапевтичної процедури на основі образотворчої творчості; здоров'язберезувальна інноваційна технологія (Л. Лебедєва) [7, с. 9];

- метод, пов'язаний з розкриттям творчого потенціалу індивіда, звільненням його прихованих енергетичних резервів, знаходженням ним оптимальних способів вирішення своїх проблем (М. Кісельова) [4, с. 7];

- система взаємодії між учнем (дитиною, студентом, дорослим), продуктом його зображувальної творчої діяльності і педагогом (арт-терапевтом) в так званому "фасилітуючому" (від. фр. faciliter – полегшувати) арт-терапевтичному просторі з метою реалізації важливих функцій освіти: психотерапевтичної, корекційної, діагностичної, розвивальної, психопрофілактичної, реабілітаційної тощо (С. Гончаренко) [2, с. 36];

- фактор особистісно орієнтованого виховання, котрий передбачає використання засобів мистецтва, розробляє та реалізує його психотехніки, спрямовані на самовизначення особистості, розвиток у неї здібностей до рефлексії, що дозволяє знаходити зовнішні та внутрішні механізми для активізації особистісного зростання і творчого саморозвитку (О. Кондрицька) [5, с. 10];

- система психолого-педагогічних впливів, яка базується на використанні мистецьких засобів у навчально-виховному процесі з метою подолання негативних емоційно-чуттєвих станів та створення особливих умов у освітньому просторі для творчого розвитку особистості (О. Федій) [9, с. 162].

Сьогодні відбувається становлення нового напрямку розвитку арт-терапії – педагогічного, що полягає в певній "соціальній терапії" особистості та корекції стереотипів її поведінки засобами художньої діяльності [8, с. 28]. Педагогічний напрям арт-терапії має неклінічну спрямованість, тобто розрахований на потенційно здорову особистість, а також пов'язаний зі зміцненням психічного здоров'я дитини й виконує здебільшого профілактичні та корекційні функції [6, с. 28].

Особливість використання арт-терапевтичних методик у педагогічній практиці сучасної школи як інноваційної технології особистісно орієнтованого навчання і виховання полягає у розв'язанні низки діагностичних, психотерапевтичних, виховних, розвивальних, корекційних завдань:

1. Діагностика. У процесі арт-терапевтичної роботи вчитель має можливість отримати інформацію про розвиток та індивідуальні особливості кожного учня. У ході спостереження за дітьми під час навчальної та позакласної діяльності педагог може більше дізнатися про їх інтереси, цінності, побачити внутрішній світ, відчути неповторність кожного вихованця, а також виявити проблеми, що підлягають спеціальній корекції. Саме в процесі арт-терапевтичних занять легко виявляється характер міжособистісних стосунків, визначаються внутрішні, глибинні проблеми особистості.

2. Психотерапія. "Лікувального" ефекту можна досягти завдяки тому, що у процесі творчої діяльності створюється атмосфера емоційної теплоти, доброзичливості, емпатійного спілкування, визнання цінностей особистості іншої людини, її почуттів, переживань, піклування про неї. У процесі роботи в учнів виникає відчуття психологічного комфорту, захищеності, радості, успіху, в результаті чого мобілізується цілющий потенціал емоційної сфери дитини.

3. Виховання. При виконанні завдань з елементами арт-терапії у груповій, колективній формі роботи учні вчаться працювати й взаємодіяти в колективі, набувають навичок коректного спілкування, співчуття, взаєморозуміння, взаємоповаги, взаємодопомоги, що позитивно впливає на формування міцного, дружного колективу, морально-етичних загальнолюдських цінностей. У процесі спільної арт-терапевтичної роботи створюються відкриті, довірливі стосунки як з однолітками, так і з учителем.

4. Розвиток. Завдяки використанню різноманітних форм художньої експресії створюються умови, за яких кожен учень переживає успіх у тій чи іншій діяльності, самостійно справляється з поставленими завданнями. При цьому виникає "ситуація успіху", внаслідок чого в дітей формується почуття задоволеності, віри у власні сили, гідності та самоповаги. Молодші школярі вчаться вербалізації емоційних переживань, відкритості у спілкуванні.

5. Корекція. Достатньо успішно відбувається корекція образу "Я", який раніше міг бути деформованим, покращується самооцінка, зникають неадекватні форми поведінки, налагоджуються способи взаємодії з іншими людьми. Особливо позитивні результати можуть бути отримані в роботі з молодшими школярами, в яких спостерігаються відхилення у розвитку емоційної та вольової сфер, оскільки арт-терапевтична діяльність сприяє зниженню рівня тривожності, агресивності, страхів, сором'язливості та гіперактивності учнів [6, с. 29–30].

Арт-терапія синтезує знання з мистецтва, психології, психотерапії і педагогіки, необхідні для теоретичного осмислення процесу особистісного, культурного, художньо-естетичного розвитку, формування всебічно розвиненої особистості через мистецтво й художньо-творчу діяльність, забезпечує формувальний вплив на процеси розвитку, виховання, навчання, корекцію засобами мистецтва. Аналізуючи потенціал використання арт-терапії у навчально-виховному процесі закладів освіти, особливу увагу варто відвести різноманіттю форм його організації:

1. Казкотерапія розвиває творчі можливості, розширює світогляд, допомагає розвитку самопізнання й самовдосконалення, покращує взаємодію з навколишнім світом, формує здатність до протистояння негативному емоційному впливу соціального середовища.

2. Лялькотерапія надає можливість визначити мотиви, підсвідомі бажання, риси характеру та моделі поведінки; позитивно впливає на саморозвиток особистості, підвищує самооцінку, корегує емоційну сферу, спонукає до розвитку внутрішньої мотивації та гнучкості у прийнятті рішень.

3. Ізотерапія – спонтанний творчий малюнок, який допомагає відчути, зрозуміти себе і вільно виражати свої думки й почуття, відображає теперішнє та допомагає

моделювати майбутнє; позитивно впливає на активізацію взаємодії абстрактно-логічного і конкретно-образного мислення, розвиває психічні процеси (зір, увагу, пам'ять, уяву, рухову координацію, мову).

4. Фототерапія – процес творчого самовираження, який сприяє розвитку, зміцненню й адаптації, покращує взаємодію з соціумом, призводить до досягнення тих або інших позитивних психосоціальних ефектів, особистісного саморозкриття та самовиявлення.

5. Тілесно-рухова терапія (активні рухові вправи, вербальні способи вивільнення емоцій, різні техніки тілесної дії) відкриває розуміння свого тілесного стану та неусвідомлюваних тенденцій, потреб і конфліктів, розвиває взаємодію та груповий контакт, сприяє розвитку самосвідомості й самодослідження, покращує самопочуття і зміцнює психічне здоров'я.

6. Музикотерапія використовується для стимуляції психічного розвитку (підвищення соціальної активності, набуття нових форм емоційної експресії, полегшення засвоєння позитивних установок), регулювання психовегетативних процесів, корекції темпу діяльності.

7. Драматерапія надає можливість самовизначитись та відтворити нові ролі, альтернативні поведінкові стилі через драматичну дію-гру.

Вищезазначені технології можуть бути як групові, так і індивідуальні, де перевага надається роботі арт-терапевтичними методами саме в групі, яка дозволяє розвивати ціннісні соціальні навички, формує адекватну самооцінку і веде до зміцнення особистісної ідентичності. Завдяки взаємній підтримці групова робота дозволяє спостерігати результати своїх дій і їх вплив на оточення, засвоювати нові ролі, розвиває навички прийняття рішень, комунікативні навички та здатність до адаптації [1, с. 69].

Вправи з арт-терапії є інструментом для вивчення почуттів, ідей і подій, розвитку міжособистісних навичок і відносин, зміцнення самооцінки, впевненості, створення більш впевненого образу себе як особистості. Педагогічними умовами їх використання в умовах початкової школи є: безоцінне сприйняття дитячих робіт (в арт-терапії немає "правильного" або "неправильного"); діти як експерти (вправи створені таким чином, що відправною точкою є досвід кожної дитини); важливий внесок кожного (кожна дитина робить важливий і унікальний внесок); збереження таємниці (оскільки вправи можуть торкнутися особистісного рівня, то потрібно зберігати дитячі таємниці); розповідь про свою роботу (умови для розповіді та обговорення роботи дитини не повинні бути директивними); основні правила (у процесі роботи з парою, групою або всім класом бажано встановити основні правила: уважно слухати один одного; не перебивати того, хто говорить; поважати думку один одного; не обов'язково брати активну участь в занятті, якщо не хочеться; діти повинні відчувати себе комфортно); процес і продукт (хоча метод арт-терапії робить акцент на процесі створення образу, важливим є і сам продукт творчості, який допомагає дитині відчути закінченість процесу і впевненість у собі); способи роботи (вправи можна будувати порізно: вони можуть бути з високим або з невисоким ступенем структурованості); способи зберігання робіт (наприклад, папки, книга або журнал, виставки) [4, с. 132].

Висновки. Використання арт-терапії у навчально-виховному процесі початкової школи має потужний потенціал у створенні психологічно комфортного педагогічного середовища, що, в свою чергу, сприяє гармонізації розвитку особистості через здатність самовираження і самопізнання. Важливо, щоб кожна дитина ставилася до себе як до суб'єкта власних змін, розуміла і брала відповідальність за власний розвиток і особистісне зростання. Педагог сучасного закладу освіти повинен розділяти цю відповідальність в аспекті педагогічної підтримки, створення необхідних умов для гармонійного розвитку особистості, формування її соціального здоров'я, орієнтування на досягнення морально-психологічної, духовної рівноваги із соціоприродним середовищем і особистісним "Я", гармонії із собою і навколишнім світом.

Література

1. Бойко А. Е. Використання арт-педагогічних технологій як засобу творчого самовираження молодших школярів у позашкільних навчальних закладах / А. Е. Бойко // Наукові записки. Серія "Психолого-педагогічні науки" (Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя) / за заг. ред. проф. С. І. Коваленко. – Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2014. – № 5. – С. 68–73.

2. Гончаренко С. У. Український педагогічний енциклопедичний словник / С. У. Гончаренко. – Рівне : Волинські обереги, 2011. – 552 с.
3. Енциклопедія освіти / голов. ред. В. Г. Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
4. Киселева М. В. Арт-терапія в роботі з дітьми / М. В. Киселева. – СПб. : Речь, 2006. – 160 с.
5. Кондрицька О. І. Формування у студентів педагогічних університетів цінностей особистісно орієнтованої моделі моделі виховання засобами артпедагогіки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.07 "Теорія і методика виховання" / Кондрицька О. І. – К., 2009. – 24 с.
6. Лебедева Л. Д. Арт-терапія в педагогіці / Л. Д. Лебедева // Педагогіка. – 2000. – № 9. – С. 27–34.
7. Лебедева Л. Д. Практика арт-терапії : підходи, діагностика, система занять / Л. Д. Лебедева. – СПб. : Речь, 2003. – 256 с.
8. Мірошніченко Т. Запровадження арт-терапії в освітньо-виховний простір початкової школи : історико-методичний аспект / Т. Мірошніченко // Педагогічні науки. – 2012. – Вип. 3. – С. 26–30.
9. Федій О. А. Підготовка педагогів до використання засобів естетотерапії : теорія і практика : монографія / О. А. Федій. – Полтава : ПНПУ, 2009. – 404 с.